

Gail Holst-Warhaft: μια Πηνελόπη στον προβληματικό ελληνικό παράδεισο

Αγγέλα ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

GAIL Holst-Warhaft, ποιήτρια, ελληνίστρια, μουσικός—και πολλά άλλα ακόμα. Δεν χωρούν σε έναν τίτλο οι ιδιότητες, οι δραστηριότητες, η πολυσχιδής προσωπικότητα της Γκέιλ. Πρόχειρα μπορούμε να προσθέσουμε: ανθρωπολόγος, δοκιμιογράφος, δημοσιογράφος, μεταφράστρια, διευθύντρια κέντρου μεσογειακών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Κορνέλλ στις ΗΠΑ, ακτιβίστρια για τη σωτηρία των υδάτινων πόρων στη Μεσόγειο... Γι' αυτό και είμαστε τόσοι πολλοί και από τόσες διαφορετικές ειδικότητες μαζεμένοι εδώ σήμερα, συντελώντας σε αυτή την εκδήλωση. Και βέβαια δεν φτάνουμε.

Η Γκέιλ, γεννημένη στην Αυστραλία, έχει ζήσει στην Ελλάδα πολλά χρόνια, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1970. Τότε είχε συμμετάσχει μάλιστα—ακόμα μία από τις πολλές της δραστηριότητες—στις ορχήστρες του Θεοδωράκη και του Σαββόπουλου. Οι συνάδελφοί μου θα μιλήσουν για την έρευνά της γύρω από το ρεμπέτικο και το μοιρολόι. Εγώ, πριν προχωρήσω στο κύριο θέμα μου που είναι η ποίησή της και μάλιστα τα ποιήματά της για τη μυθική Πηνελόπη, θα αναφερθώ, σύντομα αναγκαστικά, σε ορισμένες από τις λοιπές δραστηριότητές της με βάση τα βιβλία της.

Το τελευταίο της βιβλίο, *The Fall of Athens / Η πτώση των Αθηνών*, του 2016, είναι ένα μίγμα αναμνήσεων, κυρίως από τη σχέση της με τους διάσημους καλλιτέχνες της Ελλάδας, ποίησης δικής της, πεζού λόγου και μεταφράσεων (*I sprinkled you with rosewater / Σε πότισα ροδόσταμο...*). Στο εξώφυλλο του βιβλίου εικονίζεται ένα γραμματόσημο του παλιού καιρού, με μια αρχαία μάσκα θεάτρου, που τιμάται δραχμές 1, για να μας κάνει (τους παλιότερους τουλάχιστον) να χαμογελάσουμε με μια εποχή «αθωότητας», ας πούμε, όταν ένα γραμματόσημο κόστιζε το 1/341 του σημερινού ευρώ. Το ποίημα που εισάγει την ενότητα «Η πτώση των Αθηνών» ξεκινά ως εξής (μεταφράζω εγώ):

Υπάρχει μια πόλη όπου έφτασα σαν ήμουν νέα
και την έκανα δική μου. Δεν την αλλάζω με καμιά άλλη πόλη.¹

¹ Gail HOLST-WARHAFT, *The Fall of Athens*, Burlington 2016, 14.

Αγγίζει την καρδιά μας!

Έχουν προηγηθεί δύο βιβλία της για το πρόβλημα του νερού στη Μεσόγειο. Το ένα, με τίτλο *Χάνοντας τον παράδεισο*, έχει κάνει κιόλας δύο εκδόσεις στην Αμερική, το 2010 και το 2016. Το βιβλίο το είχε προετοιμάσει ολόκληρη εκστρατεία σε πόλεις και χωριά της Ελλάδας. Η Γκέιλ έκανε έρευνα και ακτιβισμό μαζί, επιστρατεύοντας τη στενή της φίλη Μαρίζα Κωχ, που δίδασκε τραγουδάκια για το νερό στα παιδιά και τα τραγουδούσε μαζί τους, εις επήκοον των γονιών, που εισέπρατταν έπειτα και το σχετικό δίδαγμα για το τεράστιο πρόβλημα της εξάντλησης των υδάτινων πόρων και της κακής, κακίστης χρήσης αυτών που ακόμα υπάρχουν. *Χάνοντας τον παράδεισο*: πικρός αλλά και σχετικά αισιόδοξος τίτλος, έναντι του τετελεσμένου, του γνωστού «χαμένου παραδείσου». Μια σταγόνα ελπίδας ίσως υπάρχει ακόμα.

Η μεταφραστική δουλειά της Γκέιλ Χολστ, μέσω της τέλει γνώσης της ελληνικής γλώσσας, την καθιστά και από αυτή την άποψη πρέσβειρα του ελληνικού πολιτισμού στον αγγλόφωνο κόσμο. Και τι δεν έχει μεταφράσει! Αφήνω τον Αισχύλο για να κατέβω στον 20ό αιώνα: Καβάφη, Σεφέρη, Ρίτσο, Καββαδία, Γκάτσο (ορισμένα από τα ποιήματα του τελευταίου για χάρη του Θεοδωράκη), ποιήματα του ίδιου του Μίκη Θεοδωράκη, όπως και της φίλης της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ—ενώ από πεζογραφία το *Μαουτχάουζεν* του Καμπανέλλη, την *Αρραβωνιαστικά του Αχιλλέα* της Άλκης Ζέη, Παπαδιαμάντη (τον «Αμερικάνο» και το «Όνειρο στο κύμα»)· ακόμα και Λένα Μαντά, κατά λάθος, όπως μου εξήγησε, αλλά με σημαντικό οικονομικό όφελος (η ελληνική παραλογοτεχνία μοσχοπουλάει και στην Αμερική).

Έχει μεταφράσει και τον εαυτό της, αυτόν από τα αγγλικά στα ελληνικά. Στην ποιητική συλλογή *Penelope's Confession, Η εξομολόγηση της Πηνελόπης*, δίγλωσση έκδοση του 2007, αρκετά ποιήματα έχουν αποδοθεί στα ελληνικά από την ίδια. «Παλεύω με τη μετάφραση, | από τη δική σου γλώσσα στη δική μου. | Σε αναλύω, απαριθμώ | τα μέρη του λόγου σου, | τα ταιριάζω με τα δικά μου...», γράφει σε ένα ποίημά της με τίτλο «Translation / Μετάφραση»,² φτιάχνοντας έτσι ένα από τα λίγα, υποθέτω, ποιήματα παγκοσμίως όχι «ποιητικής» αλλά «μεταφραστικής».

Το βιβλίο που με έφερε προσωπικά κοντά στη Gail Holst-Warhaft είναι ακριβώς αυτή η ποιητική συλλογή, *Η εξομολόγηση της Πηνελόπης*, για την οποία και θα σας μιλήσω τώρα. Όπως έχει πει σε συνέντευξη

² Gail HOLST-WARHAFT, *Penelope's Confession*, Νέα Υόρκη 2007, 34-35 (η μτφρ. είναι δική της).

της η συγγραφέας, αφού ζει στην πόλη Ithaka των ΗΠΑ, θα ήταν σχεδόν αδύνατο να μη φανταστεί τον εαυτό της ως σύγχρονη Πηνελόπη. Όμως, έτσι κι αλλιώς, στα τέλη του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, το πλήθος των καλλιτεχνών—ποιητών, πεζογράφων, τραγουδοποιών, θεατρικών συγγραφέων—που ασχολούνται με την Πηνελόπη έχει αληθινά εκτοξευθεί. Ζούμε, μπορούμε να πούμε, στην *εποχή της Πηνελόπης*. Κι εγώ, απ' τη μεριά μου, μελετώ αυτή την ιστορία κοντά δεκαπέντε χρόνια. Δυο λόγια μονάχα.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η συμβία του Οδυσσέα ήταν ακόμα μια νοικοκυρά, περιορισμένη στο σπίτι, χωρίς λόγο για τα δημόσια πράγματα, μια σκυμμένη πάνω από τον αργαλειό γυναίκα, που δεν είχε άλλον τρόπο αντίδρασης από το κλάμα· στο γύρισμα του αιώνα και ακόμα περισσότερο στον μεσοπόλεμο, ενώ η παραπάνω εικόνα ισχύει ακόμα, η Πηνελόπη μεταμορφώνεται σταδιακά σε μια τσαχπίνα άπιστη, μια φιλάρεσκη που βασάνιζε τους άντρες ή τους ικανοποιούσε με τον πιο σκανδαλώδη τρόπο (αυτά βέβαια τα έγραφαν οι άντρες)· για μια περίοδο, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξαφανίστηκε από το προσκήνιο, όπως και οι γυναίκες που ξανακλείστηκαν στο σπίτι τους και βάλθηκαν να γεννούν παιδιά το ένα μετά το άλλο. Όμως μετά το 1970, με το δεύτερο φεμινιστικό κύμα, η Πηνελόπη μεταβάλλεται σε μια γυναίκα που παίρνει τη ζωή στα χέρια της, άλλοτε διαμαρτυρούμενη για τη σιωπή που της έχει επιβληθεί και διεκδικώντας τον λόγο, άλλοτε εγκαταλείποντας τον άπιστο σύζυγο και ξαναφτιάχνοντας τη ζωή της, άλλοτε κινώντας για το ταξίδι της γνωριμίας του εαυτού ή του έξω κόσμου (αυτά τα γράφουν πλέον κυρίως οι γυναίκες).

Η Πηνελόπη της Γκέιλ, αρχές πια του 21ου αιώνα, δεν επιδίδεται σε αγωνιώδεις διαμαρτυρίες· έχει ξεπεράσει, μάλλον, τη φάση της έντονης διεκδίκησης. Ήρεμα σκέφτεται τα ανθρώπινα, τις σχέσεις των δύο φύλων, τον έρωτα, το τι είναι ο «άλλος» και τι η επιθυμία, ή τι είναι η τέχνη και ποια τα κίνητρα των ανθρώπων. Σε ορισμένα ποιήματα ωστόσο βλέπουμε την ποιήτρια να πικραίνεται ή να οργίζεται. Αυτό της συμβαίνει όταν πρόκειται για τον πόλεμο και τον φόνο, για την καταστροφή της Τροίας (της όποιας Τροίας), για ασύμμετρες τιμωρίες όπως η μνηστηροφονία ή, ακόμα χειρότερα, η θανάτωση των θεραπεινίδων. Οι νέες εναισθησίες του 21ου αιώνα έχουν, αλήθεια, ρίξει μεγεθυντικό φακό στις σκοτεινές αυτές σελίδες της *Οδύσειας*, που προηγουμένως δεν τις προσέχαμε ιδιαίτερα.

Εμείς σήμερα θα ασχοληθούμε με τα πιο υπαρξιακά από τα ποιήματα αυτά. Σας διαβάζω ένα από τα αγαπημένα μου:

Η καθυστερημένη άνοιξη

Η άνοιξη αργεί.
Οι ανεμώνες κρατούν
κλειστά τ' αλεξίπτωτά τους.
Οι ίριδες διστάζουν
να ξεδιπλώσουν τις λαχανιασμένες
γλώσσες τους. Μια νωθρότητα
επικρατεί στο νησί
κι οι τουρίστες τουρτουρίζουν
στα χωρίς-ανάγκη-σιδερώματος ρούχα τους.

Η Πηνελόπη περιμένει,
αλλά τι περιμένει
δεν μπορεί να πει.
Καράβια πάνε κι έρχονται
γεμάτα εφόδια
για την πολιορκία: μπύρα,
ποδήλατα, κορίτσια,
εμφιαλωμένο νερό
που θα επαρκέσει μέχρι τον Οκτώβρη
εξαντλώντας
τις αντιστάσεις του νησιού.

Πίσω απ' την πόλη
υπάρχει ακόμα ζωή,
αλλά πόσο θ' αντέξει;
Βίλες ξεφυτρώνουν
ξεγυμνώνοντας τις λοφοπλαγιές
απ' τις βελανιδιές και τις ελιές τους,
ακολουθούν ηλεκτρικά καλώδια,
δρόμοι
με πατημένες χελώνες
σαν βομβαρδισμένο πεζικό.

Μακριά απ' τον άνεμο
στην αγκαλιά ενός λόφου
σταματάει για να κοιτάξει
τον άγριο ουρανό,
τα σφιγμένα μπουμπούκια
στα πόδια της. Τίποτε άλλο

δεν λαχταράει εκτός από
 αυτή την αναμονή,
 την αναβαλμένη υπόσχεση,
 την άνοιξη που καθυστερεί.³

Το ποίημα μου αρέσει ιδιαίτερα για την ήπια μελαγχολία και την υποδόρια αγωνία του. Η σύγχρονη Ιθάκη πολιορκείται από τον τουρισμό—έχοντας γίνει αυτή μια μικρή Τροία—κι η φύση ολοένα υποχωρεί. Τα μπουκάλια με το νερό θα αφήσουν παντού το πλαστικό αποτύπωμά τους και τα μικρά ζώα που αγνοούν ακόμα τον φονικό χαρακτήρα των δρόμων είναι οι σύγχρονοι βομβαρδισμένοι (πόσο οικείες εικόνες και στην Κρήτη—και όχι μόνο λόγω τουρισμού). Η Πηνελόπη θα 'θελε να επιβραδύνει αυτή την εξέλιξη, αλλά γνωρίζει πως είναι απλώς ζήτημα χρόνου. Οι ανεμώνες και οι ίριδες με τις λαχανιασμένες γλώσσες τους (τι εκπληκτική εικόνα!) θα ξεπροβάλουν αργά ή γρήγορα. Και τότε η Πηνελόπη δεν θα 'χει πια τι να περιμένει. Τότε θα έχουν όλα συντελεστεί. Μα το ζήτημα είναι να έχει κανείς πάντα κάτι να περιμένει. Στο σημείο αυτό φεύγουμε πια από το επίκαιρο, τον τουρισμό με τα κακά του ή και τα καλά του, φεύγουμε και από την εναλλαγή των εποχών, και αναγόμεστε στις πιο πρωταρχικές ανθρώπινες καταστάσεις και ανάγκες. Το ποίημα γίνεται εντέλει ένα σχόλιο για τα ανθρώπινα πράγματα. Ένα σχόλιο με ήπια μελαγχολία και διακριτική αγωνία.

Στο ζήτημα της πίστης και της απιστίας, δηλαδή στο ζήτημα των αντοχών του σύγχρονου ζευγαριού, που είναι κεντρικό στην εν γένει παράδοση των πηνελόπειων ποιημάτων, η Γκέιλ Χολστ δεν επιδεικνύει, όπως είπαμε, την κλασική φεμινιστική αγωνιστική στάση της γενιάς της, τη διεκδίκηση των ίσων ευκαιριών ή την απαίτηση «διαζυγίου» από έναν άντρα που δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες. Παντού η ποιήτρια προκρίνει μια πιο ήπια αντιμετώπιση των ζητημάτων. Η Πηνελόπη της, π.χ., δεν είναι «άπιστη», παρά «συλλογίζεται την απιστία». Κάποτε μισεί το όνομά της, με τα στεγνά πι που το περιβάλλουν, «Πηνελόπη-πιστή», σαν δυο σπόροι σε περικόρπιο ξερό (39), όμως δεν είναι βέβαιο πως θα έσπευδε να υιοθετήσει μια στάση διαφορετική. Σε ένα ποίημα την βλέπουμε, μαζί με τον Οδυσσέα που έχει επιστρέψει, να σκέπτονται πώς θα ξαναπάρει ο καθένας τον μοναχικό του δρόμο, καθώς και οι δύο το βασικό που επιθυμούν είναι να προσδοκούν και όχι να κατέχουν κάτι.

Από αυτή την ομάδα ποιημάτων σας διαβάζω το «Η Πηνελόπη αναλογίζεται την απιστία». Με γοητεύει εξαιρετικά για δυο λόγους: για το

³ Ό.π., σ. 24-27. Η μτφρ. είναι της ίδιας· τροποποιώ σε λίγα σημεία.

άρωμα, ή μάλλον την «αρμύρα» απ' τη δεκαετία του 1970 που μεταφέρει, και για τη λεπτή ειρωνεία και το κέφι που υφέρπει κάτω απ' τις γραμμές του:

Η μνήμη έχει γίνει αιθέρας
 σκέφτεται καθισμένη στην παραλία
 και στάζει η βροχή απ' το γείσο
 των καφενείων όπου μαζεύοντ' οι τουρίστες
 να φάνε στο τραπέζι παγωτό.
 Πίνει το ούζο της γουλιά γουλιά,
 ατενίζει την ανήλεη θάλασσα
 αναρωτιέται πώς κι έγινε αυτή
 το σύμβολο της πίστης – κάποιου
 ποιητή το λάθος ήταν σίγουρα.

Σιγοπίνει η Πηνελόπη και περιμένει.
 Η μνήμη είχε κάποτε επίγευση,
 τώρα χρειάζεται ενδυνάμωση
 σαν το γαλαχτερό υγρό μες στο ποτήρι της.
 Σε τι, τότε, είναι πιστή;
 Στ' απόσταγμα της μνήμης;

Κι όμως εκείνος ο γερο χίπις
 με τα παλιοπέδιλα ήταν ο πρώτος
 που τόλμησε. Εχτές το βράδυ
 του 'πεσε τάχα κάτω το κουτάλι,
 έσκυψε και της φίλησε το γόνατο
 κάτω απ' το χάρτινο τραπεζομάντιλο.

Κάποιος παίζει μπουζούκι
 κι ένα ρεμπέτικο τραγούδι τραγουδάει.
 Ο ξένος την πλησιάζει κουτσαίνοντας
 κι έχει μια ελαφριά αλατισμένη μυρωδιά.
 Ενσαρκωμένη μνήμη, την παίρνει
 από το χέρι, την οδηγεί στο σπίτι. Παράξενο πώς
 ο σκύλος κουνάει την ουρά του
 σαν να 'χει κι αυτός κουραστεί να περιμένει.⁴

Η Πηνελόπη χρειάζεται την αγκαλιά. Οι ποικίλες ηθικές δεσμεύσεις,

⁴ Ό.π., σ. 21–22. Το συγκεκριμένο ποίημα μεταφράζει η Κατερίνα Αγγελάκη Ρουκ· τροποποιώ ελαφρώς σε μερικά σημεία.

η τάχα «ανάγκη» ή «υποχρέωση» της πίστης, είναι κάτι πολύ δευτερεύον ή ανύπαρκτο. Ποιος νοιάζεται πια για τέτοιου είδους «σύμβολα»; Όμως εκείνος που την έλκει τελικά, ο χίπις, ο «ξένος», ίσως δεν είναι άλλος απ' τον Οδυσσέα. Είναι η «ενσαρκωμένη μνήμη»—η μνήμη άραγε ενός συγκεκριμένου προσώπου, η μνήμη απλώς μιας αλλοτινής ευτυχίας που θέλει να επαναληφθεί, η μνήμη του σώματος που αναζητά ένα άλλο σώμα; Ούτε αυτό έχει σημασία. Ακόμα και ο σκύλος κουνάει την ουρά του αμφίσημα: δεν ξέρουμε αν καλωσορίζει τον απόντα, τον παλιό του κύριο, ή επικροτεί απλώς την με όποιον τρόπο λήξη της αναμονής.

Η Γκέιλ είναι ευφυής, όπως όλοι οι σημαντικοί καλλιτέχνες.

* * *

Κάποτε σκέφτομαι την Ελλάδα σαν κανέναν εραστή που αρχίζει να γερνάει, τα γένια του να γυρνούν στο γκρίζο, [αλλά υπάρχει] μια λάμψη ακόμα στο βλέμμα του. Καθόμαστε σε μια πλατεία κάτω απ' το πλατάνι και μοιραζόμαστε ένα μισόκιλο κρασί. «Ακόμα παράδεισος, ε;» ρωτάει. «Μμμμμμμμ», λέω, εισπνέοντας τοξικές αναθυμιάσεις βενζίνης, τηγανιτά ψάρια και άνθη πορτοκαλιάς.

Το απόσπασμα προέρχεται από το βιβλίο της *Η πτώση των Αθηνών*, από τον πρόλογο του. Η Γκέιλ, που για τους έλληνες φίλους της έχει υιοθετήσει το όνομα Ηλέκτρα (όχι για τον συμβολισμό, λέει, αλλά για τα τρία σύμφωνα που ο ήχος τους σε κάνει να φαντάζεσαι δαγκωνιά σε μαύρη σοκολάτα), αγαπάει την Ελλάδα χωρίς να την εξειδικεύει. Τις παθογένειές μας φαίνεται να τις γνωρίζει καλά. Παρά ταύτα, στην προσπάθεια του γηραλέου εραστή, στην προσπάθειά μας δηλαδή να υποκλέψουμε μια θετική απάντηση για την κατάστασή μας, λίγο πονηρά, λίγο από πραγματική χαρά ζωής, λίγο κινητοποιώντας την παλιά γοητεία μας, εκείνη απαντά με σκεπτικισμό από τον οποίο δεν λείπει το χιούμορ, λέγοντας περίπου τα εξής: αγαπημένοι μου, πλάι στον τοξικό εαυτό σας, υπάρχει και ο παραδείσιος· ξαναβρείτε τον!

Γκέιλ-Ηλέκτρα, καλώς μας ήρθες και σε ευχαριστούμε!

Αγγέλα Καστρινάκη
Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλολογίας
Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kastrinaki@uoc.gr